

УДК 130.121+81'22

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ, РИТМ ТА СЕМАНТИКА В КОМУНІКАЦІЇ

Ростислав Якуц

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто два види інтерпретації деяких феноменологічних та семіотичних проблем, пов'язаних з комунікацією як інтенціональним та ментальним станом, актом та подією свідомості. Проаналізовано проблему динамічних процесів у метатексті значень та проблему синхронності текстів під час отримувannya повідомлення. Особливу увагу приділено такому семіотичному феномену, як автокомунікація, репрезентовано задум каузально пов'язати повтор та ритм із текстотворенням, а також творенням нової інформації та нових значень.

Ключові слова: інтенціональність, семантика, редукція, синхронність, метатекст, інтерпретація, комунікація, ритм.

У статті проаналізовано одну з інтерпретацій ще не достатньо дослідженої семіотичної проблеми, а також феноменологічну проблему інтенціональності та редукції. Імплікаційно йдеться про появу нової інтерпретації вихідного пропонованого тексту в автокомунікаційному каналі ретранслявання інформації та про такі феномени, як повтор і ритм, що їх розглядатимемо як детермінанти текстотворення. Таким чином, застосування теорії знакових систем до аналізу процесу текстотворення під час комунікації є не лише евристично доцільним, адже семіотика має безпосередній практичний вихід до сфери соціальної дійсності. Простежити реалізацію семіотичної теорії в контексті соціальних практик – основне завдання пропонованої статті.

Стан наукового розроблення теми. Проблему текстотворення в комунікаційних процесах досліджували вчені Московсько-Тартуської семіотичної школи, зокрема Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський, А. М. П'ятигорський, В. М. Розін. Культура як текст, синхронний і діахронний аспекти тексту та функції, застосування семіотики для аналізу текстотворення в художній літературі та мистецтві – смислові ядра наукового пошуку згаданої школи. Семіотичні феномени ритму та повтору як детермінанти текстотворення розглянуто в контексті соціальних проблем, зокрема проблем впливу на масову свідомість. Також дослідження ґрунтується на теорії інтенціональних станів Дж. Серля, враховано проблему інтенції до редукції типологічно диферентних комунікаційних структур до автокомунікаційної, що є також феноменологічною проблемою.

З назви статті пресупозиційно експліковано наявність двох інтерпретаційних парадигм у пропонованому тексті. У межах феноменологічної парадигми комунікацію проаналізовано як інтенціональний стан, акт та інтенціональну по-

дію [1, с. 98–100]. Комунікацію як знакову дію та метаопис цієї дії розглядаємо з погляду семіотики, зокрема однієї з її парадигм – семантики.

Йтиметься про типологічно різні комунікації, а саме зовнішню («Я–Ти») та внутрішню («Я–Я») [2, с. 163–164]. За схему самої комунікації візьmemo класичну модель Р. Якобсона (див. рис. 1).

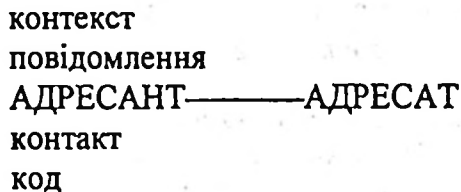

Рис. 1. Модель комунікації Р. Якобсона

Як впливає з моделі Якобсона, комунікація має досить складну структуру, тим більше якщо врахувати, що вчений не вказує на бінарну взаємозаміну адресанта та адресата під час «живого» спілкування та на формування власних кодів, а також не бере до уваги можливості спотворення інформації під час її проходження через канал трансляції, який ускладнює розуміння, створюючи власну систему кодів з високим рівнем динамічності. Крім того, Р. Якобсон не виокремлює каналу транслювання інформації як підструктури. Описова неповнота моделі Якобсона стає особливо помітною під час розгляду таких типів комунікації, у яких адресат є лише гаданим, що детерміновано відсутністю зворотного зв'язку (передаванням інформації від адресата до адресанта). Тоді функцію адресата-ретранслятора виконує сам адресант. Як приклад розглянемо типи комунікації «Я–Культурний контекст», «Я–Текст» та інші. У системі «Я–Культурний контекст» виявляється мнемонічна функція тексту, а також контекстуальна акцентуація та забування «неактуальних» аспектів. Комунікація з культурним контекстом виявляється як трансляція певних інформаційних потоків та систем кодів крізь час. «Я» може зчитати інформацію про минуле, але передати інформацію цьому «минулому» не може. Однак його власні тексти, за умови високої культурної значеннєвості, можуть відійти в минуле – також крізь час. У такому разі комунікуватимуть між собою вже не автори, а їхні тексти, як культурні феномени. Така комунікація структурно ускладнена наявністю посередника – читача та інтерпретатора обох текстів. Комунікація текстів, які належать різним часовим чи культурним епохам, є можливою лише як інтерпретація читача, адже саме читач типологізує тексти. Самі тексти існують ахронно та є складовими того, що Ю.М. Лотман називав семіосферою (за аналогією до ноосфери В.І. Вернадського).

Текст набуває функціонального навантаження посередника в автокомунікаційних системах на кшталт «Я–Я». У системі «Я–Текст» функція посередника перетворюється на функцію співрозмовника, причому високим є ступінь автономності тексту. «Я» лише гадано комунікує з автором – через високий рівень константності тексту. Автор не може чогось додати, уточнити, підказати чи натякнути. Аналогічно «Я» не в стані передати інформацію авторові. Будь-яка комунікація з автором (навіть за його життя) відбуватиметься вже поза знаковими межами істо-

рично фіксованого тексту. Функцію рекодування відіграє текст під час комунікації з культурним контекстом, завдяки чому можливою є інтерпретація текстів інших епох та культур. І навпаки, функції декодування текст набуває під час комунікації з метатекстом. Останній розглядають як текст і описують знаковими засобами сфери тексту-декодера (адресата). Окрім того, такий текст може здійснювати метаструктурний опис, виокремивши у власному смисловому просторі ядерні структури, їхні підструктури та периферію, синхронно реалізуючи мнемонічну функцію, завдяки чому є можливим самоопис. У метасистемі «Текст–Користувач», крім енкодування-декодування, відбувається також спілкування.

Отже, стає очевидною гаданість ретранслявання інформації адресата під час опосередкованої комунікації. Неможливість прямого контакту з адресатом через часове та просторове опосередкування, опосередкування константним текстом та соціокультурним контекстом зумовлює проблему синхронності читання та самочитання, іншими словами, проблему редукції різнотипових структур комунікації до структури авто комунікації, за умови відсутності безпосереднього контакту з автором. Окрім того, треба врахувати, що кожен константний текст – це також чиста можливість комунікації. Усунення можливості є історичним (часовим) моментом, однак існування можливості – ахронне. Для дальших феноменологічних розмірковувань потрібно інтерпретувати проблему інтенціональності редукції. Якщо редукцію вважати складовою комунікації, то інтенціональність постулюють як наперед притаманну. Якщо редукцію вважати вихідною умовою комунікації, то будь-яка комунікація синхронізуватиметься з автокомунікацією, а отже, феноменологічна інтерпретація полягатиме суто в соліпсизмі. Однак поспішати заперечувати наявність редукції до (у цьому контексті «до» вказує не на розрізнення в часі, а на чисту інтенціональність) синхронності комунікації та автокомунікації не варто, адже дія кодової матриці семіотичного простору «Я» є синхронною зі сприйняттям.

Проблема стає відчутнішою, якщо замислитися над мовою опису редукції. Відкривається новий горизонт синхронності, а саме – синхронності редукції та семантичного навантаження тексту опису. Тому редукцію як вихідну умову комунікації знято. Залишається мова як відносно константний код і хронологічно послідовні тексти «Я» та «Він». Таку ситуацію вважатимемо онтологічною передумовою комунікації. Важливо зазначити, що феноменологічна інтерпретація комунікації наразі є лише ймовірною. Щодо семіотичної інтерпретації, то можемо виявити синхронність останньої з онтологічною, адже семіотика відповідає на запитання, чому існує необхідність передати інформацію, а отже – отримати відповідь. Лише на метамовному рівні можемо описати докомунікаційну ситуацію, постулюючи при цьому зовнішній час та простір. Опис акту комунікації відбувається у внутрішньому часі та просторі. Лише за таких умов можна говорити про редукцію до автокомунікації, однак «редукція» матиме вже метамовне значення, яке виникає *post factum*. Постулювати повну редукцію – означає заперечити можливість порозуміння, а отже й доцільність комунікації. Тому необхідним є власне семіотичний простір комунікації, у межах якого розуміння є можливим, і навіть

більше – необхідним. Однак протилежна крайність також недоцільна, адже повне порозуміння під час комунікації є не більш можливе, ніж повне нерозуміння. Отже, можемо говорити про синхронність як мінімум двох різнотипних текстів під час будь-якої комунікації: «Я–Ти» (де «Ти» можна замінити іншими типами) та «Я–Я». Повної редукції не існує в жодному з типів комунікації. У такому разі може йтися про інтенцію до редукції.

Комунікації атрибутивно притаманна інтенціональність і щодо цього, мабуть, ні в кого немає сумнівів. Однак треба виокремити інтенціональний акт, стан та подію – як інтерпретації, або, висловлюючись терміном Б. А. Успенського, точки в плані ідеології [4, с. 19]. Для комунікації як інтенціонального акту характерна взаємодія адресанта й адресата. Передавання та сприйняття, а отже й відповідь, є семантичними ядрами комунікаційного акту. Комунікації як стану притаманна інтенція на передавання та, що не менш важливо, сприйняття нової інформації. У цьому контексті (під час метаопису) термін стан семантично перетинається з терміном процес, але не ототожнюється. Бути в стані комунікації – це також бути при процесі комунікації. Однак «стан» інтенціонально сходиться до суб'єктів комунікації (адресант/адресат), тоді як «процес» сходиться до комунікації як цілісної та активної структури.

Комунікація як інтенціональна подія – поняття метамовне. Адже подія – пресупозиційно вже результат, наявність якого ми зазначаємо *post factum*. «Що відбулося?» – саме таким запитанням ми відкриваємо семантичне ядро «події» як тексту. Інтенціональність комунікації як події сходиться до перлокуції, у разі мовленнєвих актів як форм передавання інформації, а загалом – до підстав виокремлення ментальних змін. Чим відчутніші такі зміни, тим якіснішою була комунікація. Щодо терміну «відчутність», то під ним, очевидно, приховано «знаковість» та «значеннєвість» – основні семантичні категорії. Але такі похідні від інтенціональності, як знаковість та значеннєвість, можливі лише в разі наявності пам'яті про докомунікаційну ситуацію, себто мнемонічної функції тексту. Однак пам'ять про докомунікаційну ситуацію чимало залежить від результатів комунікації. Тому нерідко можна бути очевидцем ситуації, у якій людина після розмови, наприклад, з інтелектуалом говорить: «Яким же я був бовдуром, що не знав цього!» або щось на кшталт цього (можливі й зовсім протилежні висновки). Опис докомунікаційного «Я» здійснюється крізь призму нової інформації, а отже – нових значень. Такий опис є також інтенціональним: описуючи, суб'єкт синхронно порівнює. Тому не можна говорити про домінуючу семіотичну дію нової або вже відомої інформації. У порівнянні як відоме, так і щойно відоме мають однакове значення. Тільки за таких умов можна уникнути соліпсизму та агностицизму – своєрідних «феноменологічних крайнощів».

Як бачимо, семантика тексту-метаопису не входить до простору значень комунікації, що вже відбулася. Однак після комунікації можливий не лише метаопис, а й продовження комунікації в каналі «Я–Я». Останнє явище відбувається через нецілковиту вичерпність повідомлення. Інформаційно цінні для «Я» фрагменти комунікації ретранслюються в автокомунікаційному каналі передавання ін-

формації. З цього приводу А.М. П'ятигорський зазначає: «У разі, коли текстове повідомлення покликане тільки передавати час, ми називаємо функцію тексту часовою, або мнемонічною, у протилежному разі ми називаємо її просторовою» [5, с. 22]. Семіотична ситуація, під час якої необхідно передавати інформацію самому собі, тобто суб'єктові, якому ця інформація вже відома, є досить цікавою для семіотичних та феноменологічних досліджень. На відміну від комунікації в системі «Я–Ти», коли можна спостерігати передавання інформації в просторі, у системі «Я–Я» інформація передається в часі, причому лише один суб'єкт виконує функцію адресанта й адресата. Аналізуючи автокомунікацію, Ю.М. Лотман пише: «Коли ми говоримо про передавання повідомлення системою «Я–Я», ми маємо на увазі насамперед не ті випадки, коли текст виконує мнемонічну функцію. У цьому разі друге «Я», що сприймає, функціонально прирівнюють до третьої особи» [6, с. 164].

Розглянемо читання певного тексту як семіотичну ситуацію. Людина впізнає код тексту й розуміє прочитане. Відбувається комунікація між текстом автора та читачем у певному каналі трансляції інформації, однак нема повного розуміння іллокутивності тексту автора. Читання пропонованого тексту стає подібним до часткового перетину «кіл Ейлера», незважаючи навіть на користування однією мовою. Тому читання є також синхронним із «самочитанням», людина розуміє текст крізь призму власної кодової матриці, про що йшлося вище. Читаючи один текст, людина може не помічати того, що читає кілька текстів, і навіть може не помічати контексту, у межах смислового простору якого конструюється конотація та асоціативні патерни. Щоб простежити вплив останніх на «самочитання», а отже й рефлексію над взаємозв'язком між ритмом (що його задають і читання, і наявність інших текстів) та конотацією, потрібно глибше зануритися в проблематику.

Кожен текст може як інформувати, так і ставати ритмовою матрицею, своєрідним фоном трансляції та ретранслявання інформації під час різнотипових комунікацій, у тому числі під час автокомунікації. Наприклад, людина, читаючи книжку, думає про щось зовсім інше. Або «прослуховування» музики під час розмови тощо. У таких ситуаціях згадані тексти виконують функцію фону комунікації. Текст читають лише заради читання як такого. Іншими словами, текст задає особливий ритм роздумів чи бесіди. Звісно, не кожен текст придатний для цього. Здебільшого фоновими стають добре відомі тексти, хоча не виключено використання незнайомого тексту як джерела ритму. Можливим також є майже непомітний перехід від комунікації до власне «нефонового» читання і навпаки. Однак у такому переході конструюється ритм іншого типу. Сама синтагматичність мовлення зумовлює несприйняття аритмічного як такого. Цікавим є те, що фоновий текст, як генератор ритму, тяжіє до семантичного спрощення. Текст ретрансляції під час автокомунікації, навпаки, стає генератором динамічних процесів у семантичних ядрах. Цей процес описує Ю.М. Лотман: «Як досягти, однак, того дивного стану, коли повідомлення, що передається в системі «Я–Я», не стає цілковито вичерпним та отримує додаткову нову інформацію?

У системі «Я–Він» змінними є межові елементи моделі (адресанта змінює адресат), а постійними – код і повідомлення. Повідомлення та інформація, що міститься в ньому, є константними, носій інформації – змінюється.

У системі «Я–Я» носій інформації залишається тим самим, але повідомлення в процесі комунікації переформовується й набуває нового змісту (див. рис. 2), оскільки введено додатковий – другий – код і вихідне повідомлення перекодовано в одиницях його структури, набуваючи рис нового повідомлення» [7, с. 164–165].

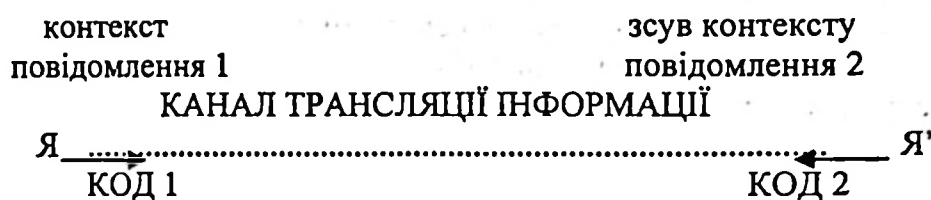

Рис. 2. Схема автокомунікації [8, с. 165]

Відбувається інтерференція текстів – повідомлень, що орієнтовані на мнемонічну функцію, тобто передавання інформації в часі, унаслідок чого з'являються додаткові значення та розгортається інтерпретаційний горизонт – дотепер лише чиста й латентна можливість. У комунікаційній системі «Я–Я» можна помітити своєрідну тенденцію до редукції в мовленні, що також пов'язано з високою частотою повторів ретранслявання інформації. На це також звертає увагу Ю. Лотман, наводячи як приклад щоденник В.К. Кюхельбекера [9, с. 168], та І.Ю. Крачковський, характеризуючи ранньографічну традицію Корану: «Відсутність не лише коротких, а й довгих голосних, діакритичних точок. Можливість читати лише за умови, якщо знаєш напам'ять» [10, с. 674].

У музичному творі, що складається з теми та імпровізації, краса імпровізації саме й полягає в непрогнозованості, відступі від заданого ритму, однак з гармонійним (ритмовим) поверненням до теми. У разі чистої імпровізації автор самостійно конструює гаданий ритм, ритм, у контексті якого могла б розвиватися імпровізація. Сприйняття картини буде різним залежно від зовнішнього, фонового середовища. Аналогічну текстову інтерференцію спостерігаємо під час написання поетичного твору. Ритм можуть задати постукування коліс потягу, дзюрчання струмка, випадково почута мелодія. Навіть якщо таких зовнішніх подразників нема, автор задає певний ритм уже першими рядками тексту. У межах художнього (і не лише) тексту слово, що повторюється, може ставати полісемантичним. Таким чином, тісний зв'язок між ритмом та семантикою під час творення тексту, з огляду на сказане, заперечувати не варто.

Розглядаючи вплив ритму на осмислення «прочитаного», власне на «пересмислення», приходимо до дещо іншої площини, особливо коли йдеться про джерела інформації, яка пропонують широкому загалові. Якщо ритм зумовлює структурування «тексту-розуміння», то актуальними є питання, пов'язані з впливом пропонованих ритмів не тільки на осмислення дійсності, а й на «самочитання». Іншими словами, чи не є можливими інтервенція до інтерпретаційного «ім-

провізу» читача чи глядача та контроль з боку того, хто задає певний «потрібний» ритм? Чи не стає ілюзорною сама пропозиційність ритму? Доречно, мабуть, говорити про значну залежність інтерпретації прочитаного від допоміжних фонових текстів, які, в принципі, не виконують основної інформативної функції, однак їхній вплив на сприйняття та подальшу інтерпретацію є очевидним. Наприклад, ефективність реклами здебільшого залежить від ритмічного повторення. Оформлення (графічне чи відео) містить елементи ритмічного повторення, що супроводжується й підсилюється допоміжним іншокодовим ритмічним текстом (музичним, мовленнєвим усним чи письмовим). Скільки ж рекламних текстів мешканець великого міста мимоволі читає, йдучи на роботу та повертаючись до своєї домівки (де «рекламне дійство» продовжується на екрані телевізора)?! Це відбувається практично щодня. Ритм життя міста, а тепер уже й села, стає фактично спорідненим ритмові, який пропонують масам через відповідні засоби. Тому контролювати інформування мас – означає контролювати самі маси. У такому разі свобода «для мас» є симулякром, адже вона не здійснюється на рівні рефлексії. А якщо це так, то можна суто прагматично припустити: комусь такий стан потрібний і вигідний, адже задіяно значні кошти. Схоже на те, що концептуальність свободи є синхронною до філософської рефлексії. І справді, лише інтелектуал може розуміти значення власної свободи, а отже, здійснювати її, починаючи зі саморефлексії. Парадоксально, але саме в соціальних умовах «поневолення пропонованим ритмом та пануючим нарративом» актуалізується філософська думка. Чим визначенішим та чіткішим стає ритм, тим вишуканішою може стати «імпровізація».

Таким чином, семантичне збагачення тексту в автокомунікаційному каналі ретранслявання інформації конструюється синхронно щодо фонових ритмових текстів, що мають очевидну тенденцію до семантичного спрощення. Нове твориться через відхід смислових центрів текстів із простору семіотичної активності до простору «неактуальності». Тому матриця структурування «прожитого» тексту як локального мнемонічного механізму актуалізує смислотворення в периферійних просторах. Нова семантика не є «добре забутою старою», а радше покликаною до реалізації попередньою – у ролі тексту-ритму. Такий стан можна збагнути, тільки вийшовши на метатекстовий рівень оповіді, себто власне на інтелектуальний, поза яким мовець не в стані збагнути те, що говорить насправді не він, а «мовиться замість нього, ще не самоідентифікованого як мовця». З огляду на це, власне семіотична парадигма аналізу комунікації є не лише досить перспективною, а й малодослідженою, особливо в Україні. Семіотику як теоретичну базу можна застосовувати не тільки для аналітичних пошуків, а й безпосередньо для інтервенції до сфери соціально-політичного життя.

1. Проблему інтенціональності актів, станів та подій аналізує Дж. Р. Серль. Однак автор наполягає на семантичному розрізненні між «інтенціональними актами, станами та подіями». Див.: Серль Дж. Р. Природа інтенціональних состояний // Философия. Логика. Язык. – М., 1987. – С. 98–100.

2. *Лотман Ю. М.* Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты // *Внутри мыслящих миров // Семиосфера.* С-Пб., 2001. – С. 163–164.
3. *Jacobson R.* Linguistics and Poetics // *Style in Language.* Cambridge, 1964. P. 353.
4. *Успенский Б. А.* Семиотика искусства. – М., 1998. – С. 19.
5. *Пятигорский А. М.* Некоторые общие замечания относительно рассмотрения текста как разновидности сигнала // *Избранные труды.* – М., 1996. – С. 22.
6. *Лотман Ю. М.* Автокоммуникация: «Я» и «Другой» как адресаты // *Внутри мыслящих миров // Семиосфера.* – СПб., 2001. – С. 164.
7. *Лотман Ю. М.* Внутри мыслящих миров // *Семиосфера.* – СПб., 2001. – С. 164–165.
8. До автокомунікаційної схеми Лотмана введено додаткову підструктуру – канал трансляції інформації. Див.: *Лотман Ю. М.* Внутри мыслящих миров // *Семиосфера.* – СПб., 2001. – С. 165.
9. «Заметил я нечто странное, любопытное для психологов и физиологов: с некоторого времени снятся мне не предметы, не происшествия, а какие-то чудные сокращения, которые относятся к ним, как иероглиф к изображению, как список содержания книги к самой книге. Не происходит ли это от малочисленности предметов, меня окружающих, и происшествий, какие со мной случаются?». До моменту запису Кюхельбекер перебував уже шостий рік у самотньому ув'язненні. Цит. за: *Ю.М. Лотман.* Внутри мыслящих миров // *Семиосфера.* – СПб., 2001. – С. 168.
10. *Коран // Пер. и коммент. И. Ю. Крачковского.* – М., 1963. – С. 674.

**THE INTENTIONALITY, THE RHYTHM AND THE SEMANTICS
IN COMMUNICATION**

Rostyslav Yakuts'

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str., 1
L'viv 79602, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

This article is about two kinds of interpretation of some phenomenological and semiological problems, which are connected with communication as a mental and intentional state, and also as a mental act and event of consciousness. A problem of dynamical process in the meaning of a meta-text, and problems, which are connected with a textual synchrony during the process of resaving a message are analysed in the article. Self-communication as semiological phenomenon is analysed, after which the idea of repeating and rhythm as one of the main causes of the creation of new texts, new information and new meanings is represented.

Key words: intentionality, semantics, reduction, synchrony, meta-text, interpretation, communication, rhythm.

*Стаття надійшла до редколегії 08. 04. 2004
Прийнята до друку 10. 08. 2004*